

Realiteit van de verbeelding

20/31 Marco + 1 April 199

BALLADE van het hondenstrand, van José Cardoso Pires, is het eerste boek van een serie die men, in andere tijden, wellicht trots *Portugese Biblioteek* zou noemen. Zo iets wordt vandaag commercieel onverantwoord geacht en dus beperkt uitgeverij De Prom zich tot het diskreet programmeren van een reeks vertalingen van hedendaagse Portugese schrijvers. In een later stadium wil men ook klassieken, jeugdliteratuur en non-fiction gaan uitgeven. Het projekt, dat hopelijk van onbepaalde duur is, komt precies op tijd, want aan de vooravond van Europalia Portugal is de toegankelijkheid van de Portugese literatuur voor Nederlandstaligen ontstellend klein. Pessoa ligt gelukkig in ons bereik, evenals een paar werken van de negentiende-eeuwse klassieker Eça de Queiroz en sinds kort ook het meesterwerk van José Saramago, *Memoriaal van het klooster* (alle bij De Arbeiderspers). Niet erg veel dus, terwijl er in Portugal niet alleen veel gepubliceerd wordt — eigen zowel als buitenlandse auteurs — maar de schrijvende „klasse” er bovendien een intellectueel aanzien geniet, waar beneden- én bovenmoerdijkse publicisten alleen maar van kunnen dromen.

In een verkiezingsbijlage van de eminente zondagskrant *Expresso*, waren het schrijvers die de presidentskandidaten kritisch portretteerden, zoals het vroeger, onder Salazar, vanzelfsprekend was dat de schrijvers, als groep, front vormden tegen de censuur en de heersende mediocriteit.

Het is in die tijd, 1960, de herfsttij van de Portugese diktatuur, dat de *Ballade van het hondenstrand* zich afspeelt, tegelijk portret en afrekening, zowel thriller en parabel.

Wie het boek als een thriller wil lezen, wordt wel geacht enig denkwerk te verrichten. De politieke parabel kan evenmin tot een eenvoudig schema herleid worden: als notoir antifascist behandelt de auteur immers de likwidatie van een politiek dissident door zijn medestanders.

Verhandeling van een misdadaad. Zo luidt de ondertitel waarschuwend. Die „verhandeling” bevat natuurlijk wel een verhaal: Elias Santana, brigadechef bij de Afdeling Moorden van de Gerechtigke Politie in Lissabon, krijgt de moord op majoor Castro

op te lossen. Passionele of politieke moord, Santana mag het uitzoeken. Het immer aanwezige portret van Salazar en de even aanwezige Pide (de om zijn folteringen beruchte Staatsveiligheid) kijken grijnzend toe.

Maar Santana is even sloom en alert als Lizardo, zijn hagedis en enige huisgenoot, met wie hij de moordzaak bespreekt en voor wie hij 's nachts op insektenjacht gaat in de tuinen van de stad. En hij mag dan wel een verlorren figuur zijn, van het soort dat in fado's bezongen wordt, een voyeur en een cynicus, zijn observatievermogen en zijn verbeeldingskracht heeft hij duidelijk van zijn maker meegekregen. Santana is ontegensprekelijk de held van het verhaal, al is Mena, het vrouwelijke hoofdpersonage, een waardige tegenspeelster.

Santana is fictie, zoals de *Ballade van het hondendstrand* fictie is, ook al zijn de „feiten” (de moord, het slachtoffer, de daders) echt en werd

het boek geschreven op uitdrukkelijke aanvraag van de moordenaar.

„Vanuit de gevangenis”, vertelt Cardoso Pires, „kreeg ik van „architekt Fontenova”, de hoofdschuldige, de vraag om een boek te schrijven over de ware toedracht van de hele zaak. Hij was bang dat het regime misbruik zou maken van deze afrekening onder opposanten. Ik moest de man teleurstellen. Hoe kon ik immers, in volle diktatuur, aantonen dat de ware misdadiger bij deze „broedermoord”, de vader was, Salazar, en dat zijn verstikkende regime er oorzaak van was dat een gefrustreerde dissident in het *huis clos* van zijn schuilplaats tot een monster werd, even terroriserend als de vader zelf?

Bovendien hou ik niet van notitie-literatuur, van het klakkeloos gebruiken van de werkelijke feiten of het dagelijkse leven als dokumentatie voor een roman. Het geheugen moet zijn werk kunnen doen: wat belangrijk is, komt na een tijd bovendien, wat belangrijk is gaat nooit dood.

Het is een illusie te denken dat men uit een veelheid van notities achteraf kan kiezen

wat goed is. Integendeel, door die veelheid riskeren we de dingen door elkaar te halen en ze te verliezen. Wat telt is wat het onbewuste registreert, dat en het vermogen zich te laten verrassen door de dingen, de verwondering.

Alleen zo kan een schrijver relaties zien en blootleggen die zich buiten het conventionele afspelen. Die samenhang en die diepgang kan men niet bereiken via nota's.”

De auteur vergat de zaak-Castro niet en toen hij na de Anjerrevolutie van de „architekt” het relaas te horen kreeg, achtte hij de tijd wel rijp. Hij weigerde wel uitdrukkelijk de andere protagonisten te ontmoeten. De interpretatie van de feiten door de hoofdgetuige (die in de roman, niet toevallig, de meest diskrete plaats zal innemen) en de inzage van de gerechtelijke rapporten waren voor de auteur al meer dan genoeg. Deze gegevens

waren niets minder, maar ook niets meer, dan de brute materie waaruit hij zo vrij mogelijk deze roman — overmacht en onmacht in tijden van onderdrukking — zou kneden.

Schrijvende lezer

De structuur van de *Ballade van het hondenstrand* ingewikkeld noemen is een eufemisme. Uitweidingen, zijpaadjes, bedenkingen, rapporten, citaten, tussengeschoven informatie, versregels uit populaire liedjes...

Technieken ook die aan film doen denken: cuttings, de heldin in close-up, reizen, flashbacks. (Brigadechef Santana is trouwens een gretige kinema-bezoeker en „lyrisch zanger bij buurtverenigingen”!)

Uit deze vloed van fragmenten stelt de lezer niet zijn eigen puzzel samen (wat de roman zou herleiden tot een gewoon politieverhaal), maar zijn eigen kunstwerk. Of kunstwerken, bij elke lektuur een ander.

Cardoso Pires: „De lezer is voor mij een medewerker. Hij mag niet teveel weten, het mag niet te expliciet geformuleerd worden. Ook ikzelf ben zo'n lezer en op die manier schrijf ik voor mezelf als „andere”, als dubbel. Een schrijver schrijft voor iemand die als het ware een ontdebelling is van zichzelf en het is soms een *tour de force* om die lezer, die men zelf is, maar die ook alle andere lezers kunnen zijn, in de greep te houden. Want die lezer wil mysterie, wil zelf verbanden kunnen leggen tussen de gegevens die hij te verwerken krijgt.

Ik ben dus allesbehalve cartesians; kronologische of zelfs logische sekwenties zijn in mijn romans zelden te vinden.

vertaalster, Catherine Barel, heeft dit voortreffelijk gedaan:

„Socorro, vuile gebouwen, de melaatse muur van het lijkenhuis. Iets verder naar beneden de Mouraria, met bars van mes in je jarretelletje en venerische variëteiten naar believen waaruit de boevenwagens van Moeder Agent in zoveel razzia's per nacht maanbleke hoertjes komen weghalen...” (p. 278)

Het was Pires Cardoso's vierde roman (na *O Anjo Anorado*, 1958, *O Hóspede de Job*, 1963, *O Delfim*, 1968). In 1987 verscheen *Alexandra Alpha* en de auteur werkt momenteel aan een nieuwe roman.

Daarnaast publiceerde Cardoso Pires nog een aantal korte verhalen, twee toneelstukken en enige essays.

Zeker geen veelschrijver dus, vooral als men weet dat hij, na een korte carrière in de koopvaardij en een lange re in de journalistiek, nu toch al jaren *full-time* schrijver is.

Cardoso Pires is dan ook een herschrijver, een vakman die wel tien jaar aan een boek zou willen blijven werken en die, als hij het dan uiteindelijk toch loslaat, prijsgeeft aan de lezer, het als onvoltooid blijft beschouwen. Wat hem overigens allesbehalve ongelukkig maakt.

Cardoso Pires: „Geen enkele roman is volmaakt of definitief en daardoor kan geen enkel werk ook echt achter-

gelaten worden. De herinneringen die te maken hebben met het ontstaan van een boek en de zekerheid het steeds met ons mee te dragen, onafgewerkt, onvoltooid, dat is het precies wat de kunst van het schrijven tot zo'n gelukkige bezigheid maakt.

Wat niet mag, zijn herhalingen, recepten. De schrijver moet, telkens opnieuw, zuiver, maagdelijk aan een nieuw werk beginnen.

Een enkele keer overkwam me het ergste wat een schrijver kan meemaken: ik las na wat ik had opgeschreven en kreeg het gevoel het al ergens eerder te hebben gelezen. Pas later realiseerde ik me dat ikzelf dat vroeger al eens geschreven had. Ficu destruido! — ik was helemaal ontdaan! Van een ander afschrijven, tot daar aan toe, maar van jezelf!”

Bestiarium

Dezelfde luciditeit die in zijn romans heerst, hetzelfde lef om tot op het bot te durven gaan, zonder wreedheid, met mededogen, vinden we terug in zijn korte verhalen. Dezelfde nieuwsgierigheid en volharding ook en de aan de auteur wel zeer eigen combinatie van terzheid en ontluistering.

*Misschien zelfs meer nog dan in zijn romans, toont Cardoso Pires zich in zijn korte verhalen een rasverteller.

Een of twee zinnen volstaan om de lezer zijn eigen wonderlijke wereld binnen te lokken.

Het kan om heel gewone dingen gaan, zoals in *Het verhaal van de Chinezen*, (in de bundel *O burro-em-pé*), waarin een bewaker van een dakpannenbakkerij zijn brood en kaas deelt met twee Chinese marskramers en via een rudimentaire konversatie ontdekt dat deze ten slotte niet zo erg verschillend zijn: „*tal e qual como nós. No comer e em tudo*” (helemaal zoals wij. Voor wat het eten betreft en voor alles.)

Maar meestal spelen dieren een belangrijke rol. Dieren die over bizarre gaven beschikken. Zijn meest recente werk, de verhalenbundel *A república dos corvos* (*De kraaienrepubliek*, uit 1988) heeft als motto: „*Iedere mens draagt zijn privé-bestiarium in zich mee*” — zegt de Rechter. De rechter in kwestie komt uit het verhaal *Opkomst en ondergang van de vliegende varkens* en ziet inderdaad bij zonsondergang aan de horizon een troep varkens voorbijvliegen.

De rechter zelf vindt dit niet verontrustend, omdat hij ervan overtuigd is dat sommige mensen in hun binnenste bepaalde sporen van de „*eenheid van de Schepping*” bewaren.

Het langste en beroemdste verhaal van Cardoso Pires is

Tussen schrijver en lezer moet er koöperatie zijn, geen onderhorigheid. Niemand leest hetzelfde boek, niemand weet welk boek de lezer aan het lezen is: het is het mijne maar ook het zijne. De lezer en ik zijn twee mensen die elkaar doorheen het boek proberen te begrijpen. Wij beiden scheppen het boek. Dat is precies wat fictie groot maakt.”

Ballade van het hondenstrand verscheen in 1982. Cardoso Pires kreeg er meteen de hoogste literaire prijs voor en het boek werd in zowat alle West- en Oosteuropese talen vertaald. Alleen al in Portugal werden er 150.000 exemplaren van verkocht (het boek werd ook verfilmd).

Dit alles behalve academische werk werd dus nu eindelijk — bijna tien jaar later — in een Nederlands omgezet dat haast even scherp, spottend, ontroerend, ... levend is als het Portugees van Cardoso, Pires. Dat moet een hele klus geweest zijn en de